

Piotr Stanek, *Przystanek Lamsdorf. Powstańcy warszawscy w obozie jenieckim Stalag 344*. Wydawnictwo: Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu, Opole 2015, s. 176 + il.

Nakładem Wydawnictwa Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu (dalej: CMJW w Łambinowicach-Opolu) ukazała się w 2015 r. książka autorstwa Piotra Stanka pt. *Przystanek Lamsdorf. Powstańcy warszawscy w obozie jenieckim Stalag 344*. Poświęcona jest powstańcom warszawskim – żołnierzom Armii Krajowej, którzy po kapitulacji powstania warszawskiego, przetrzymywani byli w obozie jenieckim Stalag 344 Lamsdorf, znajdującym się na obszarze VIII Okręgu Wojskowego Wehrmachtu na Górnym Śląsku (dziś Łambinowice na Śląsku Opolskim). W miejscu tym przebywało w niewoli niemieckiej w czasie II wojny światowej ponad 300 tys. żołnierzy z państw podbitych przez III Rzeszę. Dla powstańców warszawskich pobyt w Lamsdorf był tylko epizodem w ich niemieckiej niewoli, obozem przejściowym, przystankiem w drodze do stałych obozów jenieckich.

Piotr Stanek jest pracownikiem CMJW w Łambinowicach-Opolu, specjalizującym się w problematyce niewoli powstańców, autorem kilku artykułów naukowych, dotyczących tej tematyki, oraz znakomitej biografii Stefana Korbońskiego¹. Jego najnowsza recenzowana książka jest zapowiedzią większej monografii o powstańcach warszawskich w niewoli niemieckiej, nad którą obecnie pracuje.

---

¹ Por. P. Stanek, *Niewola powstańców warszawskich (1944–1945)*, „Dzieje Najnowsze” 2002, nr 2, s. 51–68; idem, *Praca przymusowa powstańców warszawskich w niewoli niemieckiej (1944–1945)*, „Łambinowicki Rocznik Muzealny” 2010, t. 33, s. 77–101; idem, *Powstańcy warszawscy w niemieckich obozach jenieckich (1944–1945)*. W: *Nazajutrz. Powstańcy warszawscy w obozach jenieckich. Wybór relacji i wspomnień*, wybór relacji P. Stanek, A. Dzierżanowska, Warszawa 2013, s. 9–21; idem, *Stefan Korboński (1901–1989). Działalność polityczna i społeczna*, Warszawa 2014, s. 398.

Do Stalagu 344 Lamsdorf (pod taką nazwą wówczas funkcjonował ten jeden z największych jenieckich kompleksów obozowych w Rzeszy niemieckiej w latach II wojny światowej) przewieziono powstańców warszawskich w październiku i listopadzie 1944 r. w kilku transportach. Spośród ok. 17-tysięcznej rzeszy żołnierzy AK, którzy po kapitulacji dostali się do niewoli niemieckiej, blisko 6-tysięczna grupa – w tym 3 tys. kobiet i tysiąc dziewcząt i chłopców w wieku od 10 do 18 lat – umieszczona została w tym obozie jenieckim. Autor opracowania uwypuklił fakt, że przebywający w stalagu powstańcy, mimo krótkiego pobytu (od 2 tygodni do 3 miesięcy), zapamiętali go jako jeden z najgorszych obozów, w którym doświadczyli głodu, zimna i szykan ze strony niemieckiej załogi obozowej. Traumatycznych przeżyć doznali już w czasie transportu do obozu oraz podczas przemarszu ze stacji kolejowej Lamsdorf do baraków, witani obelżywymi okrzykami części miejscowej ludności.

Podjęcie przez P. Stanka opracowania na temat tej grupy jeńców w Lamsdorf jest zasadne i potrzebne. Dotychczas nie został bowiem przedstawiony pełny obraz pobytu powstańców w obozie Lamsdorf, który odcisnął wyraźne piętno na ich jenieckiej niewoli. Autor zaznacza, że kwestia pobytu żołnierzy AK w Lamsdorf podejmowana była dotychczas fragmentarycznie w pracach dotyczących problematyki jenieckiej, m.in. takich autorów, jak: Juliusza Pollacka², Janusza Sawczuka³, Damiana Tomczyka⁴, Róży Bednorz⁵, Małgorzaty Klasickiej⁶ i wielu innych historyków, jednak do tej pory brakowało syntetycznego opracowania na powyższy temat.

Dzięki internetowi Autor uzyskał dostęp do nowych źródeł i materiałów, znajdujących się w archiwach polskich i zagranicznych. Umożliwiło Mu to przedstawienie pełnego obrazu życia jeńców – powstańców w stalagu Lamsdorf. Zwiększyło się także zainteresowanie tą problematyką przez kolejne pokolenia – dzieci i wnuków byłych jeńców-powstańców, pragnących poznać wojenną historię swoich rodzin. Publikują oni odnalezione w domowych

---

² J. Pollack, *Jeńcy polscy w hitlerowskiej niewoli*, Warszawa 1982, wyd. 2, Warszawa 1986.

³ J. Sawczuk, *Hitlerowskie obozy jenieckie w Łambinowicach w latach 1939–1945*, Opole 1974.

⁴ D. Tomczyk, *Młodociani uczestnicy powstania warszawskiego*, Łambinowice 1982; idem, *Najmłodszy jeńcy w historii wojen. Powstańcy warszawscy w stalagu 344 Lamsdorf*, Opole 1993; idem, *Nieletni żołnierze Powstania Warszawskiego w hitlerowskim obozie jenieckim w Łambinowicach*, Opole 1985.

⁵ R. Bednorz, *Kobiety-żołnierze Powstania Warszawskiego w obozach jenieckich*, „LRM” 1994, t. 17, s. 79–96.

⁶ M. Klasicka, *Kobiety-powstańcy warszawscy w niewoli niemieckiej (1944–1945)*, Opole 2008.

szufladach wspomnienia, przekazują pamiątki obozowe do instytucji ochrony ich pamięci. Autor, biorąc pod uwagę fakt, że niektóre spośród dotychczasowych ustaleń badawczych, zawartych w publikacjach poświęconych powstańcom w niewoli niemieckiej się zdezaktualizowały, swoją książkę napisał opierając się przede wszystkim na niewykorzystanych wcześniej wspomnieniach i relacjach, zdeponowanych w wielu archiwach oraz przechowywanych w prywatnych zbiorach. Pozwoliły mu na skonfrontowanie znanych faktów i zdarzeń z życia jeńców z innymi, dotychczas nieznanymi. Rzeczywiście w recenzowanym opracowaniu wykorzystał wiele nieznanymi (i niepublikowanymi) relacji i wspomnień byłych jeńców wojennych. Wprawdzie nie powinny być one podstawowym źródłem, jednakże w konfrontacji z innymi materiałami i dokumentami w postaci aktów normatywnych, spisów i rejestrów, danych statystycznych są doskonałym uzupełnieniem i potwierdzeniem zaistniałych faktów i zdarzeń z życia powstańców w niewoli. Często brak lub fragmentaryczność oficjalnych źródeł powodują konieczność oparcia się badacza na materiałach wspomnieniowych.

Piotr Stanek, pisząc tę książkę wykorzystał zasoby Archiwum Akt Nowych w Warszawie, przede wszystkim zaś Archiwum Środowiska Jenieckiego Oberlangen, materiały Środowiska Batalionu AK „Kiliński”, Światowego Związku Żołnierzy AK, zbiór akt dotyczących obozów wojskowych z lat II wojny światowej, dokumenty Ambasady RP w Paryżu oraz Akta Tadeusza Baczyńskiego. Czerpał też informacje z Archiwum Fundacji Polsko-Niemieckie Pojednanie, Archiwum Instytutu Pamięi Narodowej, Archiwum Ośrodka KARTA, Archiwum Muzeum Powstania Warszawskiego i z Archiwum Muzeum Armii Krajowej w Krakowie oraz z archiwów państwowych Warszawy, Częstochowy i Opolą, z muzeów miast Warszawy i Koszalina, a także ze zbiorów rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie.

Przeprowadził również kwerendę w archiwach londyńskich. W Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego pozyskał akta Sztabu Naczelnego Wodza i Ministerstwa Spraw Wojskowych oraz Kolekcję Komisji gen. Tadeusza Piskora. Ze Studium Polski Podziemnej wykorzystał materiały Oddziału VI Sztabu Naczelnego Wodza, Kolekcję Polskiej Administracji na terenie anglosaskiej okupacji w Niemczech oraz Kolekcję Koła b. Żołnierzy AK. Zaczerpnął również materiały z Instytutu Józefa Piłsudskiego i Imperial War Museum, a także informacje z Biblioteki Polskiego Ośrodka Społeczno-Kulturalnego.

Najwięcej wykorzystanych przez Autora materiałów i dokumentów w recenzowanej publikacji pochodzi (co jest zrozumiałe) ze zbiorów CMJW w Łambinowicach-Opolu. Są to materiały źródłowe: akta Deutsches Rotes Kreuz, akta zbioru Wehrmachtauskunftsstelle für Kriegerverluste i Kriegsgefangene (listy transportowe jeńców), oraz raporty Międzynarodowego

Komitetu Czerwonego Krzyża, tzw. statystyki jenieckie oraz muzealia, materiały ikonograficzne i fonograficzne. Szczególnie cenne, jak już wskazałam, okazały się również obszerne relacje i niepublikowane wspomnienia jeńców – powstańców warszawskich.

Badacz przedstawił w ujęciu problemowo-chronologicznym w kolejnych rozdziałach opracowania wymarsz jeńców z Warszawy do Ozarowa, transport jeńców do Lamsdorf, wyładunek z transportu i przemarsz do obozu, któremu towarzyszyło brutalne zachowanie konwojentów, bicie kolbami karabinów, używanie wobec nich obelżywych epitetów. Następnie ukazał życie powstańców – jeńców w obozie, ich rejestrowanie, kwaterowanie w barakach, szczegółową rewizję, zrywanie orzełków i biało-czerwonych opasek. Opisał również trudne warunki bytowe – ciasnotę, głód, częsty brak wody, brak urządzeń sanitarnych, zapluskwienie baraków, co powodowało choroby jeńców. Ich stan zdrowotny wynikał – jak podkreślił Autor – nie tylko ze złych warunków panujących w obozie, ale również z ran i chorób nabytych w trakcie walk powstańczych. Opieka medyczna nad jeńcami spoczywała w obozie na samych jeńcach, polskich lekarzach, pielęgniarkach i sanitariuszach, nadzorowanych jedynie przez niemieckiego lekarza. Autor pracy przedstawił również codzienne życie jeńców oraz próby nawiązania korespondencyjnego kontaktu z rodziną. Scharakteryzował grupy powstańcze w stalagu: oficerów sztabowych, oficerów poszczególnych pułków, kobiety, dzieci, podchorążych i szeregowców oraz Żydów i ludność cywilną z Warszawy, które były selekcjonowane przez niemiecką załogę obozową w celu dalszych transportów w głąb Rzeszy niemieckiej lub przeznaczone do wykonywania pracy przymusowej w Generalnym Gubernatorstwie i na obszarze Górnego Śląska. Przywołał również niecodzienne wydarzenia, które miały miejsce w obozie. Takim epizodem był np. apel 550 młodocianych powstańców. Wiele miejsca poświęcił w książce organizowaniu w stalagu przez jeńców (mimo krótkiego w nim pobytu) życia kulturalno-oświatowego, religijnego i sportowego, tworzeniu samorządu oraz przejawom ruchu oporu.

Autor dokonał następnie analizy transportów jeńców-powstańców do 12 obozów w głąb Niemiec. Dwa pierwsze transporty miały miejsce już 18 października 1944 r., ostatni – 20 stycznia 1945 r. Przedstawił również marsz ewakuacyjny (ponad 1000 km) grupy podchorążych AK z Lamsdorf rozpoczęty 24 stycznia w kierunku na zachód (przez Czechosłowację), a zakończony w miejscowości Oberzell k. Ingolstadt (w Bawarii), gdzie 26 kwietnia odzyskali wolność.

Układ pracy – VI rozdziałów, a w nich od jednego do siedmiu podrozdziałów jest uzasadniony. Wynika on zarówno z założeń badawczych Autora – przedstawienia jak najpełniejszego obrazu życia powstańców w stalagu Lamsdorf, jak i z ograniczeń wynikających z braku informacji na podjęty

temat. Przykładowo: o rozwoju form życia oświatowego, kulturalnego sportowego i religijnego w obozie ze względu na krótki w nim pobyt oraz szczupłość źródeł trudno było Autorowi wypełnić rozdział obszerną treścią z podziałem na podrozdziały. Rozwój tych aspektów życia jenieckiego nastąpił bowiem dopiero w obozach, do których później trafili. Niewielkie zastrzeżenie recenzenta, dotyczące układu pracy odnosi się do rozdziału V, na temat form życia kulturalno-oświatowego. Można go było zamieścić jako podrozdział w rozdziale IV, zatytułowanym *Jeńcy wobec obozowej rzeczywistości*.

W zakończeniu P. Stanek opisał dalsze losy powstańców warszawskich – odzyskanie przez nich wolności, co nastąpiło w różnych miejscach i w różnym czasie. Przedstawił też dylematy, jakie towarzyszyły im w podjęciu decyzji pozostania na obczyźnie lub powrotu do kraju. Była to trudna decyzja, przede wszystkim dlatego, że niektórzy już byli jeńcy nie mieli do kogo wracać, ponadto obawiali się życia w innych niż przed wojną realiach społeczno-politycznych. P. Stanek pisze, że większość powstańców powróciła do kraju, choć w różnym czasie. Podkreśla przy tym, że zwłaszcza dla młodszych wiekiem, trudny okres walki a potem pobyt w niewoli niemieckiej, szczególnie w Lamsdorf, wpłynął na kształtowanie ich osobowości, dojrzałości i patriotyzmu. Powstańcy, którzy powrócili do kraju, choć z trudem kończyli studia, podejmowali prace, zakładali rodziny, organizowali się w środowiska żołnierzy AK – byłych jeńców wojennych. Ci, którzy pozostali na obczyźnie służyli Polsce w inny sposób, pracując, tworząc związki kombatanckie, prowadząc akcję propagandową na rzecz wolnej Polski.

W końcowej części recenzowanej publikacji Autor zamieścił informacje na temat upamiętniania niewoli powstańców warszawskich w niewoli niemieckiej. Dotyczą one nie tylko tych, którzy przeszli przez Stalag 344 Lamsdorf, ale również przewiezionych bezpośrednio po kapitulacji powstania do innych obozów jenieckich w III Rzeszy. Przywołał zjazdy, spotkania, konferencje powstańców – byłych jeńców wojennych, które odbyły się w Łambinowicach, począwszy od pierwszego zjazdu w 1966 r. (drugi miał miejsce w październiku 1979 r.), a skończywszy na zjeździe powstańców w sierpniu 2004 r. Pominął zjazd kilkudziesięciu kobiet – uczestniczek powstania, które przeszły przez obozy jenieckie w Rzeszy, jaki miał miejsce w Łambinowicach 11 listopada 1983 r. Rok później, w październiku 1984 r., w 40. rocznicę podpisania kapitulacji powstania, kobiety-jeńcy uczestniczyły w sesji naukowej, na której wygłosiły referaty, opublikowane później w 8 tomie „Łambinowickiego Rocznika Muzealnego” (dalej: „ŁRM”) (1985), dotyczące ich pobytu w niewoli, w obozach wojskowych po wyzwoleniu, a także w formacjach Polskich Sił Zbrojnych i obozach cywilnych dla Polaków w Niemczech.

Autor podkreślił, że ważnym elementem oddania hołdu powstańcom warszawskim w Łambinowicach było odsłonięcie tam w 1997 r. z inicjatywy

Opolskiego Zarządu Światowego Związku Żołnierzy AK pomnika Powstańców Warszawskich – Jeńców Stalagu 344 Lamsdorf, przy którym każdego roku 7 października odbywają się uroczystości upamiętniające przybycie pierwszych transportów powstańców do obozu. Szczególny wymiar mają zjazdy powstańców w Łambinowicach, w rocznicę wybuchu powstania. Dla przykładu: 6 sierpnia 2004 r. w ramach obchodu 60. rocznicy wybuchu Powstania Warszawskiego miał miejsce zjazd byłych powstańców – jeńców wojennych z Polski i zza granicy (nawet z Kanady i Brazylii). Przekazali oni do archiwum łambinowickiego muzeum swoje wspomnienia wraz z materiałami nadesłanymi na konkurs pt. „Powstańcy warszawscy w obozach jenieckich” i materiałami z konferencji z 25 października 2004 r., zatytułowanej „Powstanie warszawskie z perspektywy 60-lecia. Wymiar edukacyjny”. Opublikowane one zostały w 27 tomie „ŁRM” (2004).

Publikacja zawiera rozbudowane przypisy, obszerny wykaz materiałów źródłowych i literatury przedmiotu, 37 fotografii ilustrujących jenieckie życie, streszczenia w języku angielskim i niemieckim. Żałować należy, że w książce nie zamieszczono indeksu nazwisk, tak bardzo potrzebnego w tego rodzaju opracowaniu. Pod względem edytorskim wydana została niezwykle starannie (w nakładzie 1000 egzemplarzy). Ma również ciekawą szatę graficzną, dostosowaną do treści książki.

Reasumując, recenzowana książka jest wartościowa pod względem poznawczym, wzbogaca o nowe ustalenia dotychczasowy stan wiedzy o jeńcach wojennych z Powstania Warszawskiego. Jest to praca, wnosząca niemały wkład w rozwój wiedzy o tej grupie żołnierzy w niewoli niemieckiej, którą należy polecić nie tylko wąskiemu kręgowi specjalistów, zajmujących się losami powstańców warszawskich, ale dzięki zawartej w niej treści tematycznej, przystępności językowej i interesującej narracji, można do jej lektury zachęcić szerokie grono czytelników, interesujących się losami Polaków w czasie II wojny światowej.

Danuta Kisielewicz